

MUITA NÄKÖKOHTIA VAIHTOTOIMINTAAN

Vaihtotoiminnan merkitys Suomessa seuroittain ja tieteenaloittain

Tieteellisen kirjallisuuden vaihtotoiminta on selvityksen mukaan tärkeää sekä seuroille että kirjastoille huolimatta siitä, että vaihtokeskuksen pyörittämän vaihtotoiminnan vilkkaus on jo vuosikymmenen ajan ollut laskussa eikä mitään merkkejä nousukäänteestä ole näkyvissä. Vaihtokeskus ei omilla toimillaan katso tähän asiaan pystyvänsä paljoakaan vaikuttamaan. Vaihtoliikenteen väheneminen on ollut kuitenkin niin hidasta, että vaihtokeskukselle voi odottaa riittävän paljon työtä painettujen tiedejulkaisujen välittämisessä varsinkin, kun elektronisten julkaisujen yleistymisen on ollut hidasta. On vaikea ennustaa, mille tasolle vaihto mahdollisesti jää.

Seuraavat tilastot ovat vaihtokeskuksen vuoden 2002 toiminnasta. Arvioilta vaihtoaineistoista noin 50 prosenttia koskee luonnontieteitä (merkityksessä *science technology medicine*) ja noin 50 prosenttia muita tutkimusaloja.

Julkaisijayhteisöt, joilla on eniten ulkomaisia vaihtosuhteita:

1. Eläin ja kasvitieteen julk. tmk.	767	13 %
2. Suomalainen tiedeakatemia	665	12
3. Finska Vetenskaps-Societeten	413	7
4. Suomen maantieteellinen seura	324	6
5. Societas pro Fauna et Flora Fennica	279	5
6. Suomalaisen kirjallisuuden seura	237	4
7. Entomologica Fennica	220	4
7. Suomen muinaismuistoyhdistys	220	4
Muut	2638	46
Yhteensä	5763	

Julkaisijayhteisöt, jotka ovat lähettäneet eniten vaihtokappaleita (niteitä yhteensä) ulkomaille:

1. Suomalainen tiedeakatemia	4603	20 %
2. Eläin ja kasvitieteen julk. tmk	3086	13
3. Suomalaisen kirjallisuuden seura	2004	9
4. Finska Vetenskaps-Societeten	1328	6
5. Suomen maantieteellinen seura	1143	5
6. Entomologica Fennica	1117	5
7. Svenska litteratursällskapet i Finland	904	4
Muut	8753	38
Yhteensä	22938	

Ulkomailta tulevien vaihtovastineiden käyttö ja merkitys Suomen kirjastoissa

Kyselytutkimukseen vastanneista kirjastoista vain muutama ilmoitti arvioineensa vaihtokeskuksesta tulleen aineiston käyttöä. Turun yliopiston matemaattisluonnontieteellinen tiedekuntakirjasto mainitsi, että arvioita on tehty 5 vuotta sitten ja että suosikkeja olivat *Annals of Mathematics* ja *Vogelwarte* sekä *biodiversiteettilehdet*.

Teologisen tiedekunnan kirjaston mukaan heille tulevista 24:stä nimekkeestä 10 on tärkeitä.

Terveystieteiden keskuskirjasto on ryhmittänyt vaihtokeskuksesta saamansa lehdet kolmeen luokkaan. Erittäin paljon käytettyjä lehtiä on 44 kpl (20 %), paljon käytettyjä 32 kpl (15 %) ja vähän tai hyvin vähän käytettyjä 143 kpl (65 %). Jos näistä luvuista päättelisi yleisesti vaihtokeskuksen toimittaman aineiston arvoa kirjastokäytössä, voisi todeta, että vaikka suurin osa julkaisusta on vähän käytettyä, myös paljon tai erittäin paljon käytetyn aineiston osuus on huomattava.

Viikin Tiedekirjasto on tilastoinut kaukopalvelua nimekkeittäin ja seurannut, mitkä niistä ovat kaukopalvelun kautta kysytyimpiä. Vuonna 2003 kysytyimpien 40 nimekkeen joukossa on yksi vaihtokeskuksen kautta tuleva nimeke.

Yliopistokirjastoilta kysyttiin kyselyssä Suomen yliopistokirjastojen neuvoston Tietokarttahankkeesta, jossa vuosina 2003–2007 on tarkoitus arvioida kirjastojen kokoelmia, mutta sitä ei ole vielä missään aloitettu, koska koko projekti on vasta suunnitteluvaiheessa. Teknillisen korkeakoulun kirjastossa on meneillään kokoelmapolitiikan luominen.

Suomen Akatemian asettamien julkaisujen tukemiseen liittyvien ehtojen vaikutus seurojen vaihtosuhteiden määriin

Viimeisten kymmenen vuoden aikana vaihtotoimintaa koskevissa selvi-tyksissä keskeisimpänä kysymyksenä on ollut Suomen Akatemian tieteellisten julkaisujen tukemiseen liittyvien ohjeiden arvioiminen. Vuonna 1993 Akatemia halusi tehostaa tieteellisten seurojen toimintaa muun muassa vähentämällä huomattavasti seurojen julkaisujen vaihtolevikkejä. Tätä tarkoitusta varten annettiin seuraavia ohjeita: Kansainväliseen julkaisuvaihtotoimintaan tulisi käyttää korkeintaan 30 % julkaisujen levikistä. Tätä ylittäviin vaihtosuhteisiin tarvittavasta aineistosta tulisi vaihtokeskuksen maksaa seuroille vähintään 50 % julkaisujen hinnasta. Siihen tarvittavan summan vaihtokeskus voisi periä kirjastoilta korvauksena niiden saamasta vaihtovastineesta. Vieraskielisten julkaisujen maksullisen levikin tulisi olla suurempi kuin vaihtolevikin.

Näihin ohjeisiin perustuen vaihtotoimintaa muutaman vuoden ajan karsittiinkin voimakkaasti. Sen sijaan nykyään Akatemian rahoituspäätösten vaikutusta julkaisuvaihtoihin ei voi tarkasti ennakoida, koska Suomen Akatemialla ei ole enää selviä ohjeita tukemiensa julkaisujen vaihtotoiminnasta. Akatemia edellyttää lähinnä, että seuran julkaisujen ja levikin tulee olla hyvin hoidettu. Tuen tarvetta harkittaessa otetaan huomioon hakijayhteisön varallisuus, tulot, toiminnan laatu ja laajuus sekä tieteellistä julkaisutoimintaa varten saadut muut avustukset ja mahdollisuudet saada avustuksia. Tältä pohjalta kukin toimikunta päättää tapauskohtaisesti, miten ottaa avustuksen mitoituksessa huomioon mahdollisen vaihtona tapahtuvan levityksen. Pääasiassa maksullisesti tapahtuva levitys on edelleen lähtökohtana.

Seurojen kirjanpidossa julkaisutoiminnan osuus on erotettava seuran muusta toiminnasta.

Tämän ohjeen ilmeisesti tulkitaan sulkevan pois myös mahdollisuuden tukea elektronisessa muodossa maksuttomaan jakeluun tarkoitettua julkaisutoimintaa.

Seurojen julkaisujen siirtyminen kaupallisille kustantajille

Kaupalliset kustantajat eivät sanottavammin uhkaa vaihtotoimintaa. Vain aivan muutama seura on tehnyt lehdestään julkaisusopimuksen kaupallisen kustantajan kanssa. Kolmen seuran julkaisujen saaminen vaihtoon on tämän takia vaikeutunut.

Suomalaisten vaihtojulkaisujen esiintyminen kansainvälisissä tietokannoissa

Suomalaisia vaihtojulkaisuja lähetetään vaihtokeskuksen kautta myös vastikkeettomasti viitetietokantojen julkaisijoille sekä arvostelukappaleiksi. Tällaisia "lehtitilauksia" oli 4.12.2003 voimassa 265 kappaletta.

Kyselytutkimuksessa seuroilta kysyttiin, mihin indeksi ja abstraktilehtiin tai -tietokantoihin julkaisujanne lähetetään säännöllisesti, ja kenen toimesta. Puolet vastaajista vastasi tähän kysymykseen "ei mihinkään", "ei tietoa" tai

jätti vastaamatta. Muutama julkaisija sanoi levittävänsä itse lehteään referenssijulkaisuille. Samoin muutamat tiesivät vaihtokeskuksen huolehtivan asiasta. Vaihtokeskuksen ja seurojen yhteydenpitoa pitäisikin lisätä erityisesti seurojen toimihenkilöiden ja hallituksen jäsenten vaihtuessa.

Elektronisten julkaisujen yleistymisen merkitys vaihtokeskuksen toiminnalle

Tällä hetkellä noin kaksi kolmasosaa maailman kaikista korkeatasoisista tutkimuskausijulkaisuista on saatavissa internetin kautta elektronisessa muodossa. Verkkotiedejulkaisujen jakelu tapahtuu joko (a) maksullisena (noin 95 % kaikista) tai (b) maksuttomana ("open access", noin 5 %).

Maksullisten verkkolehtien tuotannossa ja jakelussa ei vaihtotoiminnan eikä varsinkaan vaihtotoiminnan välikätenä toimivan vaihtokeskuksen tarpeita oteta huomioon, mistä syystä ne soveltuvat huonosti vaihtoaineistoksi. Ilmaisten verkkolehtien "vaihto" puolestaan olisi ilmeisen tarpeetonta. Näiden molempien verkkojulkaisumuotojen tarjonta ja suosio kasvavat koko ajan nakertaen pohjaa vaihtokeskuksen toiminnalta painetun aineiston välittäjänä. Toisaalta vaikka jotkut kirjastot ovatkin päättäneet luopua FinELib-sopimusten piiriin kuuluvien verkkojulkaisujen painetuista rinnakkaisversioista, tämä on koskenut pääasiassa vain ostoja, ei vaihtoja.

Vaihtotoimintaan parhaiten soveltuisi verkkotiedelehti, joka olisi (a) maksullinen ja (b) voittoa tavoittelemattoman kustantajan jakelussa. Suomalaisista tiedelehdistä vain *Agricultural and Food Science in Finland* on tällä hetkellä selvästi sellainen. (Vaihtokeskus vaihtaa sitä painetussa muodossa 113 vaihtokumppanin kanssa.) Näistä lähtökohdista elektronisen aineiston vaihto tulee tulevaisuudessakin pysymään vähäisenä.

Vaikka vaihtokeskus välittääkin lähinnä vain painettua kirjallisuutta, myös joidenkin lehtien elektronisia versioita kulkeutuu vaihtokeskuksen kautta Suomeen painotuotteiden kylkiäisinä. Sitä, miten merkittävä tämä etu kaikkiaan on, on arvioitu tutkimalla Terveystieteiden keskuskirjastoon eli Terkkoon vaihtokeskuksen kautta saapuvien painettujen lehtien verkkoversioiden hankintalähteitä eli providertietoja. Lääketiede on ala, jolla erityisen suuri osa lehdistä ilmestyy paperiversion ohella myös verkkoversioina.

Vaihtokeskuksen Terkkoon toimittamat lehdet (joista Terkossa on myös verkkoversio) jakautuvat kolmeen ryhmään:

1. Lehdet, joiden verkkoversion luku-oikeuden on hankkinut pelkästään kirjasto (19 kpl, joista yksi myös open access).
2. Lehdet, joiden verkkoversioon on luku-oikeus sekä kirjaston että vaihtokeskuksen toimittamilla tunnuksilla (9 kpl, joista yksi myös open access).
3. Lehdet, joiden verkkoversion tunnuksia on hankkinut vain vaihtokeskus (9 kpl). Näistä ainakin kaksi on myös open access lehtiä ja kahden linkki ei toimi. Yhden kohdalla (*Medecine et Hygiene*) tilanne on epäselvä. Jäljelle jää näillä näkymin vain neljä sellaista verkkolehteä, joihin Terkolla ei olisi luku-oikeutta ilman vaihtokeskuksen apua, eli *New Zealand Medical Journal*, *Läkartidningen*, *Journal of Gastroenterology* ja *Journal of Orthopaedic Science*.

Vaihtokeskuksen panos verkkolehtien näkyvyyteen Terkossa on siis varsin pieni. Kohdan 2 lehtien luku-oikeuksien hankkiminen kirjastolle kirjaston itsensä toimesta ei ole rajakustannuksiltaan kallista, koska lehdet tulevat Terkolle osana suuria FinELib-hankintakonsortion verkkolehtikokoelmia.

Jos vaihtokeskus haluaisi edistää sähköisten julkaisujen saatavilla oloa ja löytyvyyttä, se voisi mahdollisesti julkaista omalla kotisivullaan listaa suomalaisista vapaasti luettavista kokotekstitiedelehdistä. Lähes kaikkia näitä lehtiä

vaihtokeskus välittää tällä hetkellä kuitenkin myös painotuotteina. Jos vaihtokeskus alkaisi tiedottaa ilmaisten verkkoversioiden olemassaolosta, joidenkin vaihtokumppaneiden kiinnostus painettuja versioita kohtaan saattaisi ehkä vähetä.

Seuraavassa olen luetellut internetissä vuoden 2004 alussa ilmestyvät suomalaiset vapaasti luettavat kokotekstikausijulkaisut tieteen ja tutkimuksen alalla. Näistä tosin useimmat eivät täytä kaikkia avoimuuden kriteerejä. Vapaan käyttöoikeuden rajoitukset on lueteltu kunkin julkaisun yhteydessä.

PEER REVIEW –LEHDET (12 kpl)

Lehden nimi
Nettiosoite
Tieteenala(t)
Verkkoversion alkamisvuosi
Julkaisija(t)
Lisätietoja

Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ Mathematica

<http://www.math.helsinki.fi/Annales/Anna.html>

Matematiikka
1993
Suomalainen tiedeakatemia

Annales Botanici Fennici

<http://www.sekj.org/>

Kasvitiede
1996
Suomen eläin- ja kasvitieteen julkaisutoimikunta (Suomen tiedeseura, Suomalainen tiedeakatemia, Societas Biologica Fennica Vanamo ja Societas pro Fauna et Flora Fennica)
Kolmessa uusimmassa vuosikerrassa ei tulostusmahdollisuutta

Annales Zoologici Fennici

<http://www.sekj.org/>

Eläintiede
1996
Suomen eläin- ja kasvitieteen julkaisutoimikunta (Suomen tiedeseura, Suomalainen tiedeakatemia, Societas Biologica Fennica Vanamo ja Societas pro Fauna et Flora Fennica)
Kolmessa uusimmassa vuosikerrassa ei tulostusmahdollisuutta

Apples

<http://www.solki.jyu.fi/apples/>

Soveltava kielitiede
2001
Jyväskylän yliopisto

Boreal Environment Research

<http://www.borenv.net/>

Pohjoisten alueiden vesi- ja kalatalous, ilmaston ja ilmakehän tutkimus, vesibiologia, ekologia ja vesivarojen tutkimus
1996
Suomen ympäristökeskus, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Merentutkimuslaitos, Ilmatieteen laitos, Ilmansuojeluyhdistys, Suomen limnologinen yhdistys ja Vesiyhdistys
Ei tulostusmahdollisuutta

Elore (vuoteen 1997 asti *Elektroloristi*)

<http://cc.joensuu.fi/~loristi/>

Folkloristiikka
1995
Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura

Ennen ja nyt – Historian tietosanomat

<http://www.ennenjanyt.net/>

Historia

2001

Agricolan tietosanomat, Historiallinen Yhdistys, Suomen Historiallinen Seura,
Turun Historiallinen Yhdistys

Finnish Economic Papers

<http://www.taloustieteellinenseura.fi/fep/>

Taloustiede

1999

Taloustieteellinen seura (sekä Kansantaloudellinen yhdistys ja Ekonomiska
Samfundet i Finland)

Uusin numero ei verkossa

Metsätieteen aikakauskirja

<http://www.metla.fi/aikakauskirja/index.htm>

Metsätiede

1998

Metsäntutkimuslaitos ja Suomen metsätieteellinen seura

Vaatii lukijalta rekisteröitymisen

Mirator

<http://www.cc.jyu.fi/~mirator/>

Keskiajan historia

2000

Jyväskylän yliopisto

Silva Fennica (ja Silva Fennica Monographs)

<http://www.metla.fi/silvafennica/index.htm>

Metsätiede

1998

Metsäntutkimuslaitos ja Suomen metsätieteellinen seura

Vaatii lukijalta rekisteröitymisen

Tieteessä tapahtuu

<http://www.tsv.fi/ttapaht/tieteess.html>

Kaikki tieteenalat

1998

Tieteellisten seurain valtuuskunta

Vain osa artikkeleista *peer review* -prosessin läpikäyneitä

MUITA LEHTIÄ

Agricolan tietosanomat

<http://www.utu.fi/agricola/tietosanomat/index.html>

Futura (ja eFutura)

<http://www.futurasociety.fi/03futura/index.html>

Finska Läkaresällskapetets Handlingar

http://kulturfonden.fi/fls/fls_handling.html

Genos

<http://www.genealogia.fi/genos/index.htm>

Taiteentutkija

<http://www.rakennustaiteenseura.fi/taiteentutkija/index.html>

Tiedetoimittaja

<http://www.suomentiedetoimittajat.fi/lehti.htm>

Monografia-aineiston rooli vaihtokeskuksen toiminnassa

Vain kausijulkaisut ja muut numeroidut sarjat, mukaan lukien numeroidut kirjasarjat, kuuluvat vaihtokeskuksen varsinaiseen toimenkuvaan. Kuitenkin myös monografioiksi luokiteltavaa materiaalia saapuu vastikkeetta vaihtokeskukseen. Poikkeuksena tästä vastikkeettomuudesta on ainakin USA:n kongressin kirjasto. Sinne vaihtokeskus lähettää kaikki vaihdossa mukana olevat kotimaiset julkaisusarjansa, mutta saa vastineeksi lähes pelkästään monografioita.